

УДК 94(477)

Мельничук О.А. Роль трудових колективів у загальній системі допомоги безробітним в 20-ті рр. ХХ ст. // Збірник наукових праць “Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Вінниця, 2005. Вип.3 – С. 67-72.

О.А. Мельничук

РОЛЬ ТРУДОВИХ КОЛЕКТИВІВ У ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ДОПОМОГИ БЕЗРОБІТНИМ В 20-ТІ РР. ХХ СТ.

Масове безробіття в державі при переході до нової економічної політики змушувало більшовиків шукати ефективні заходи для його подолання. Комітети по боротьбі із безробіттям, що виникли, основну свою увагу спрямовували на: організацію трудових колективів для кваліфікованих безробітних; проведення громадських робіт; відправлення безробітних у фабрично-заводські училища; організацію громадського харчування; влаштування гуртожитків для безробітних та ясел для їх дітей; підвищення кваліфікації безробітних; покращення роботи бірж праці тощо¹.

Однією із найбільш ефективних форм подолання незайнятості населення в даний період було залучення кваліфікованих безробітних до трудових колективів безробітних. Завданням таких колективів було не лише забезпечення роботою, але й недопущення декласування членів під час безробіття та втрати ними “пролетарської психології і проникнення настроями приватного власника”².

Спочатку трудколективи організовувалися здебільшого самими безробітними під керівництвом профспілкових організацій, які надавали моральну та матеріальну допомогу. Так, за даними обстеження, зробленого ЦКБорьбезом в 1925 р., з 400 обстежених трудколективів, 206 було організовано за ініціативою профспілок і самих безробітних, причому 112 колективів одержали матеріальну підтримку від профспілок у вигляді позичок, загальною вартістю 50 256 крб. Кошти, внесені профспілками в трудколективи за своїм обсягом були надто мізерні, складаючи в середньому по 15 карбованців на одну особу, зайняту в колективі. Однак, навіть такі незначні кошти в багатьох випадках надавали колективам можливість розвиватися та зміцнюватися³.

За директивою, організованого в кінці 1922 р. Центрального Комітету по боротьбі з безробіттям, здійснення основних заходів щодо забезпечення зайнятості на місцях покладалося на комітети бірж праці. Саме вони надалі мали піклуватися про організацію нових трудколективів, розширення існуючих, забезпечення їх сировиною, кредитом, фінансуванням тощо.

Вже перший рік роботи комборбезів показав, що трудові колективи є найбільш раціональним і найбільш дешевим із усіх, що застосовувалися до цього, заходів допомоги безробітним. В річному звіті ЦК боротьби з безробіттям уряду УСРР за 1923 р. вказувалося, що організація таких колективів потребує незначних капіталовкладень, а їх розвиток відбувається швидкими темпами⁴.

Радянська влада досить швидко оцінила не лише економічний, але й політичний ефект трудових колективів безробітних. Тому постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 23 травня 1925 р. було затверджено “Тимчасове положення про колективи, що організовуються комітетами бірж праці для надання трудової допомоги безробітним”⁵.

З утворенням у 1925 р. окружних комітетів боротьби із безробіттям основні функції по створенню трудколективів покладалися на них. На кожному засіданні комітету розглядалися декілька десятків заяв ініціативних груп чи окремих безробітних про організацію того чи іншого виробництва, запуску недіючого підприємства. Наприклад, на засіданні Подільського губернського комітету по боротьбі з безробіттям 10 березня 1925 р. слухалися заяви про відкриття у м. Вінниці зубного кабінету, переплетної майстерні, автомайстерні, бетонної майстерні, шкіряного та миловареного заводів, пекарні, тютюнової

фабрики, пральні, млина, колективу погоничів худоби⁶. За даними офіційної статистики на 1929 р. у трудових колективах на Україні було зайнято більше 35 тисяч безробітних⁷. Детальніше динаміку участі безробітних у трудових колективах відображає подана нижче таблиця.

Таблиця №1

Кількість безробітних, зайнятих в трудових колективах по 20 найбільших містах України⁸

№ п / п	Колишні губернії	На 1/X 1923 р.			На 1/X 1925 р.			На 1/X 1927 р.		
		Кількість безробітних на біржах праці	Кількість безробітних в колективах	% безробітних влаштованих у колективи	Кількість безробітних на біржах праці	Кількість безробітних в колективах	% безробітних влаштованих у колективи	Кількість безробітних на біржах праці	Кількість безробітних в колективах	% безробітних влаштованих у колективи
1	Одеська	48315	1329	3	54310	5386	10	41745	8300	20
2	Київська	24064	896	4	34886	4223	12	39354	5134	13
3	Харківська	21250	775	3	27829	1738	6	19307	3940	20
4	Катеринославська	16061	400	3	12553	1505	12	18196	3007	16
5	Полтавська	9477	602	6	8023	1633	20	8068	2558	32
6	Донецька	8885	156	2	6439	821	13	7622	1877	24
7	Подільська	3790	193	5	1208	838	68	1554	547	35
8	Волинська	3125	104	3	3747	1470	39	4203	903	21
9	Чернігівська	2345	447	19	5972	626	10	2934	356	12
	По Україні	139312	4902	3	154967	18250	12	143983	26622	18

Для стимулювання безробітних до участі у колективах, страхові каси на місцях виплачували на кожного безробітного, що вступав до колективу, трьохмісячну допомогу по безробіттю⁹. Одночасно новостворені підприємства за Постановою НКП УССР від 26 січня 1925 р. звільнялися від сплати страхових внесків по безробіттю протягом шести місяців, а по закінченню пільгового строку вносили 10%, як державні інституції. Вказаний термін в окремих випадках міг бути продовженим спеціальною постановою місцевої страхкаси, узгодженою із Комборбезом¹⁰.

Трудові колективи безробітних поділялися на три категорії: виробничі (майстерні чи невеликі фабрики); трудові колективи, які не мали знарядь праці і виконували тимчасові роботи за замовленням тих чи інших підприємств; торгові. Особливість трудових колективів полягала в тому, що головною метою їх діяльності було не виконання господарських функцій, а надання трудової допомоги безробітним. Саме ця особливість давала відповіді на деякі, не зовсім зрозумілі для будь-якого господарника, питання. Чому, наприклад, на підприємствах комборбезу штати працівників є значно чисельнішими, ніж у звичайних підприємств? Або чому борючись із плінністю кадрів на звичайних підприємствах, в трудових колективах через кожні 3-6 місяців змінювалися 80 % працюючих? І, нарешті, чому підприємства, навіть будучи збитковими, але охоплюючи велику кількість безробітних, не лише не закривалися комітетами боротьби із безробіттям, а, навпаки, отримували від них субсидії¹¹.

Враховуючи специфічні умови діяльності трудових колективів законодавець надавав їм цілий ряд пільг. Так, колектив безробітних, як господарство, звільнявся від гарантії, зайнятим у ньому безробітним, визначеної заробітної плати. Остання встановлювалася в залежності від господарського стану підприємства. У відношенні колективів безробітних допущений і ряд винятків із Кодексу законів про працю. Колективи, наприклад, звільнялися від виплати звільненим вихідної допомоги при проведенні зміни складу; колективи в окремих випадках не сплачували робітникам за простій підприємства; у колективах

надавалася чергова відпустка не після 5,5 місяців роботи, а через 11,5 місяців Крім того, колективи безробітних звільнялися на певний термін (12 місяців) від усяких податків та зборів, в тому числі – від сплати внесків по соціальному страхуванню не менше ніж за 50% складу працюючих, а якщо регулярно (кожні 3-6 місяців) змінювалося більше половини складу, то колектив зовсім не платив страхових внесків, в той час як усі працюючі в колективах користувалися правами застрахованих¹².

Практика діяльності трудколективів показала, що найчастіше основні принципи їх роботи не дотримувалися. Незважаючи на наявність великої кількості безробітних в усіх галузях праці, не всі колективи проводили в себе регулярну періодичну змінюваність складу працюючих. За даними обстеження 1925 р., з 400 обстежених трудколективів, у яких до дня обстеження (на 1 січня 1925 р.) працювало 11 898 безробітних,—проводили змінюваність тільки 100, з числом працюючих 3 988 чоловік. Регулярну зміну складу працюючих здійснювали тільки 69 підприємств (3 039 робітників), а інші проводили змінюваність лише частково. Це пояснювалося прагненням безробітних, в умовах масового безробіття, залишитися на підприємствах на постійній роботі. Крім того, додавалися деколи і причини економічного характеру. Часто, через недостатність засобів для придбання устаткування чи інструментів, трудколективи змушені були використовувати інструменти чи машини самих безробітних (особливо це явище було характерним для швейних і шевських колективів). Зрозуміло, що при цих умовах безробітний, що надав колективу свої знаряддя виробництва, не міг бути змінений. В результаті, багато таких колективів перетворилися в замкнуті підприємства з постійним штатом робітників¹³.

Такий стан речей викликав дуже шкідливі для багатьох колективів наслідки Працюючі тривалий час в трудколективах часто забували, що вони працюють не на звичайному підприємстві, і вимагали гарантованої зарплати. Деякі профспілки в цьому їх підтримували. Таким чином, на практиці виявилось, що серед трудколективів утворилася значна кількість підприємств, що працювали на засадах, які не мали нічого спільного з принципами роботи таких підприємств. Вони користувалися прикриттям трудколективів лише для того, щоб використовувати, надані законодавством правові і податкові пільги.

Для викорінення цього явища було вжито ряд заходів. Зокрема, проведена кампанія по передачі економічно зміцнених трудколективів у відання місцевої промисловості. Була видана спеціальна постанова Української економічної наради (липень 1927 р.), що забороняла залишати в системі комборбезів підприємства, що не проводили регулярної змінності кадрів. Народний комісаріат праці надав право страхасам і комборбезам порушувати перед Центральним управлінням соціального страхування питання про позбавлення таких колективів пільг по соціальному страхуванню. У результаті, за даними на 1 січня 1928 р. з 779 колективів, в яких було зайнято 34 479 чоловік, здійснювали зміну складу 326 колективів (20 820 осіб). Крім того, 78 колективів не проводили змінюваності кадрів через відсутність на місцевих біржах праці необхідної кваліфікованої робочої сили¹⁴.

Створюючи колективи безробітних, влада пильно стежила, щоб вони не набували характеру приватних підприємств, а їх члени не втрачали пролетарську психологію, розуміючи що це приведе до зменшення соціальної підтримки режиму. Для надання їм вигляду державних підприємств пропонувалося встановити норми виробітку для працівників, встановити погодинну оплату, а при продажі виробів керуватися виключно встановленими твердими цінами.

Допомога безробітним в 20-ті рр. існувала двох видів: грошова - допомога, що видавалася безробітним страховими касами і професійними спілками; трудова – сюди відносилися громадські роботи і трудові колективи, що організовувалися комборбезами з метою надання безробітним трудової допомоги. Кошти, затрачені на кожен із видів допомоги відображені у поданій нижче таблиці.

Таблиця №2

Кошти, витрачені на організацію різних видів допомог безробітним (крб.)¹⁵

Роки	Страхові каси виплатили безробітним	Використано на громадські роботи	Використано на створення трудколективів
------	-------------------------------------	----------------------------------	---

1923-1924	2 714 000	420 000	370 000
1924-1925	5 540 000	1 966 000	1 466 000
1925-1926	7 716 000	2 440 000	2 262 000
1926-1927	12 200 000	2 188 000	7 862 000

В той же час, таблиця №3 вказує на ефективність кожного із видів допомоги з точки зору кількості безробітних охоплених ними.

Таблиця №3

Кількість безробітних, охоплених різними видами допомоги (чол.)¹⁶

Роки	Отримували допомогу страхкас	Залучено до громадських робіт	Зайнято в трудових колективах
1923-1924	-	3 749	9 576
1924-1925	59 315	7 265	17 255
1925-1926	67 531	5 113	26 134
1926-1927	84 767	4 438	29 233

Отже, на будівництво колективів витрачалося усього лише 15—18% усіх передбачених на допомогу безробітним коштів, а забезпечувалося ними до 25% загального числа безробітних, охоплених усіма видами допомоги. Таким чином, трудколективи дозволяли при меншій витраті коштів, надати допомогу відносно більшій кількості безробітних. Але не тільки в цьому перевага трудколективів. Вони давали безробітним значно більше забезпечення, ніж всі інші види допомоги. Це підтверджує подана нижче таблиця.

Таблиця №4

Розмір допомоги, що виплачувався безробітним¹⁷

Роки	Страховими касами	На громадських роботах	В трудколективах
1924-1925	10 крб. 64 коп.	22 крб. 56 коп.	42 крб. 54 коп.
1925-1926	11 крб. 02 коп.	29 крб. 76 коп.	46 крб. 56 коп.
1926-1927	12 крб. 48 коп.	30 крб. 72 коп.	49 крб. 20 коп.

Таким чином, у колективах безробітний одержував забезпечення в 3—4 рази більше, ніж у страховій касі і в 1,5-2 рази більше, ніж на громадських роботах. Звідси, доцільність використання переважної частини коштів, призначених на виплату грошових допомог безробітним, для організації трудових колективів була цілком очевидна. Якщо за існуючим положенням безробітний мав право протягом 2 років одержувати допомогу по 9 місяців в рік і на це страховою касою витрачалося в середньому понад 260 крб., то витративши по 150-200 крб. на одного безробітного, можна було організувати будь-який колектив. Тобто, для страхових кас було більш вигідним виділяти спеціальні кошти для створення трудколективів, особливо для безробітних тих професій, які користувалися незначним попитом на ринку праці і вони подовгу залишалися на утриманні страхкас.

Ця обставина була врахована, і ще навесні 1925 р. Народний комісаріат праці видав об'їзник про використання страхових сум на організацію колективів і суспільних робіт. За ним, страхові каси зобов'язувалися видавати комборбезу шестимісячну допомогу безробітного, якщо він влаштовувався в трудовий колектив. На жаль, страхові працівники на місцях, що звикли до системи видачі допомог грошми, недооцінювали значення капіталізації допомог і розглядали вимоги комборбезів про передачу їм деяких сум для організації колективів, як зайвий податок. Страхові каси витрачали щорічно на видачу грошових допомог безробітним мільйони карбованців, в той час на організацію колективів передавали щорічно в середньому біля 300 тисяч карбованців. Правда приведений докір не можна було віднести до Центрального управління соціального страхування, яке щорічно передавало ЦКборбезу 1,5-2 мільйони карбованців на організацію трудколективів. Лише у березні 1928 р. Раднарком України за наполяганням Народного комісаріату праці запропонував більшу частину коштів, що витрачалися страховими органами на допомогу безробітним, використовувати на організацію трудових форм допомоги¹⁸.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що організація трудових колективів безробітних була однією із найефективніших форм допомоги безробітним в Україні у 20-ті рр. ХХ ст. Не вимагаючи значних витрат на створення, такі колективи охоплювали значну кількість безробітних, а розміри їх допомоги значно перевищували інші види допомог. Вважаємо, що організація трудових колективів безробітних може бути одним із способів вирішення проблем зайнятості в незалежній Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). - Ф.Р. 1599. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.5; 2. Лившиц А. Трудовые коллективы безработных на Украине. – Х., 1029. – С.7; 3. Там само. – С.8; 4. Отчет ЦК Борьбе за 1923-24 гг. – Х. 1924. – С.2; 5. Шатан Е.О. Проблема безработицы на Украине. – Х., 1929. – С. 37; 6. ДАВО. - ФР-1599. - Оп. 1. - Спр. 28. - Арк. 7-8; 7. Лившиц А. Вказана праця. – С.7; 8. Там само. – С.23; 9. ДАВО. – Ф.Р – 1599. - Оп.1. - Спр.70. - Арк. 2; 10. Фрейман І.І. Збірка правил про забезпечення застрахованих порядком соціального страхування з причини безробіття. – Х., 1930. – С.21; 11. Шатан Е.О. Вказана праця. – С. 42; 12. Клейненберг В. Збірник постанов про працю. Систематизований і кодифікований збірник чинних законів, постанов і об'єднань про працю. – Б.М., 1929. – С.286; 13. Стан праці в першому півріччі 1924-1925 рр. – Харків, 1925. – С. 62; 14. . ДАВО. - ФР-1599. - Оп. 1. - Спр. 31. - Арк. 4; 15. Лившиц А. Вказана праця. – С.24; 16. Там само; 17. Шатан Е.О. Проблема безработицы на Украине. – Х., 1929. – С. 54; 18. Лившиц А. Вказана праця. – С.28.